



FÁBIÁN LÁSZLÓ

Vesztésre állunk?

GANÉSA SZÓLÍTÁSA

Minden radikális elemzés ragyogó optimizmust áraszt.

Jean Baudrillard

1974-ben – tudhatjuk meg Jared Diamond jeles bestselleréből (*A harmadik csimpánz*) – óriási rádiótávcsöveikkel az arecibói csillagászok lényegében kémjelentéseket küldtek földünkről a Herkules csillagkép M13 gömbhalmaza felé. Az M13 gyönyörű, szabad szemmel is látható gömbhalmaz az északi félteke sötét egén – a Talpkő nyugati oldalán. Gömbhalmazok és nyílt halmazok bőséggel találhatók szerte a kozmoszban; ezt a halmazt Halley 1714-ben fedezte föl. Az egyik legközelebbi gömbhalmazról van szó, mindössze 25 000 fényévnyi távolságra. Átmérője 170 fényév, ami meglehetősen nagy szám. A lelkes csillagászok informálták a föltételezett vevőket bolygónk pontos helyéről naprendszerünkben, a földlakók számára, külsőnk pontos leírását is megadták. Ezt az örültséget valami (csillag)kődös kapcsolat fölvétel jegyében követték el – kvázi fogadókészségünket és intelligenciánkat bizonyítandó.

Nem én találom ki, Diamond minősíti *öngyilkos ostobaságnak*, amivel föltétlenül egyetértek. Természetesen fogalmam sincs, mifélek lehetnek az űrlények, ha egyáltalán léteznek, ám a biológiai konvergencia elv alapján akár sok mindenben hasonlatosak lehetnek hozzánk. Ami viszont semmi jóval nem kecsegtet. Fajunk – mondjuk, két és félmillió éves története során – kegyetlen agresszivitásával, gátlástalan gyilkolásaival, más fajok és saját fajtársai kiirtásával jegyezte magát az emlékezetbe. Szerzőnk szerint az említett csillagászok ostobasága túltesz az inka Atahuallpáén, aki nemcsak leírta fővárosa gazdagságát álnok gyilkosainak, a spanyol konkvisztádoroknak, de még kísérőkkel is ellátta őket. *Ha észlelhető távolságon belül létezik rádióval felszerelt civilizáció, akkor, az Isten szerelmére, kapcsoljuk ki adóinkat, és igyekezzünk inkább észrevehetetlenné válni, mert különben mind halálfiak vagyunk.*

Alighanem egyébként is.

Nem hiszem, hogy a biológus igazán megkönnyebbül sóhajtásával: *Gyakorlatilag egyedüliek vagyunk egy zsúfolt Világegyetemben.* Közvetlenebb veszélyekkel is tisztában van. Nevezetesen említett olthatatlan pusztító vágyunkkal, amely végső vektorában önmagunk, fajunk ellen irányul. Már a cró magnoniak kiirtották a neandervölgyieket, benyomulva a különböző földrészekre, egyszerűen fölélték állati és növényi környezetüket, és beleragadtak az őskori nyomorúságba. Akik tovább bírtak lépni a technológia (például: mezőgazdaság) fejlődésében, később hódítókként jelentek meg azokon a területeken, amelyeken „elmaradottnak” minősített fajtársaik éltek, részint legyilkolták, részint rabszolgává tették az ott lakókat; túlvadásszással, erdőirtással, idegen fajok telepítésével stb. pusztították környezetüket, vagyis: amit

elraboltak tőlük. Van tehát fajunk rovásán jócskán genocídium és végzetes környezetpusztítás. Azóta mindkettőben tökéletesedtünk. Vannak nukleáris fegyvereink, amelyekkel akár az egész földön elpusztíthatjuk az életet, mi több, az iparosítással a környezetszennyezés, az ásványi készletek (ide értve a vizet) kihasználásával megsemmisíthetjük életterünket. Már pedig eddig nem nagyon latolgattuk lehetőségeinket eredményességük iránya szerint. (Nem akármilyen figyelmeztetés, hogy ez év áprilisára elfogy a négymilliós Fokváros vízkészlete!)

Egyelőre olybá tűnik föl, hogy az M13 gömbhalmazból várható válasz esélye a vázolt összefüggésekben nem értelmezhető. Egyszerűbben: ha érkeznek is válasz, a föld aligha lesz fogadóképes. Másfelől, és ez talán még kiábrándítóbb, a gömbhalmazok fősorozati csillagai egy időben keletkeztek, és rövid életűek, fiatalon halnak meg, aligha képesek életet lehelni valamelyik bolygójukba, Holott már Métrodórosz (Diámond minden bizonnyal keveri az azonos nevű antik szerzőket: az általa Kr.e. 400-ra jelölt epigrammaköltő volt, a – két? – filozófus vagy három évszázaddal később élt) magabiztosan kijelenti: *A Földet a végtelen Világegyetem egyetlen benépesült világának tekinteni éppoly képtelenség, mint azt állítani, hogy a kölessel bevetett szántóföldön csak egyetlen mag csirázik ki.* Egyes mai kozmológiai spekulációk nemcsak „életképes” bolygókat tételeznek föl (nem is részletezve a döbbenetes pánspermia elméletet), de egyenesen féreglyukakkal összekötött párhuzamos világokról, vagy éppen kozmikus körforgásról állítanak föl meghökkentő hipotéziseket.

Azt hiszem, egyelőre nem látszik aktuálisnak a kapcsolatfölvétel esetleges földönkívüliekkel, noha – természetesen – semmiféle bizonyítékunk nincs Métrodórosz megcáfolására. Ha ugyanis elfogadjuk azt a bizonyosnak tetsző állítást, miszerint a fénysebességnél nagyobb sebességet elérni képtelenség (a cezúra az egész kozmoszra érvényes), akkor az interstelláris kommunikáció finoman szólva is nehézkesnek látszik. Föladott üzeneteink – jelenlegi technikai körülményeink között – régmúlt állapotainkat fogják tükrözni, miként a viszontválaszok (ha lesznek) csakúgy a múltból érkeznek. Számos csillag fényét látjuk még az esti égen, amelyek már rég nem léteznek, ám a fényük még úton van. Ebben az esetben értelmetlennek tetszhet ez az ismerkedési törekvés.

Ne zárjuk ki azonban – miként a modern fizika sem zárja ki, sőt, sugallja – hogy a tudományos ismeretek bővülése, a rájuk építkező technika tökéletesedése beláthatatlan lehetőségeket kínálhat. Nem szólva arról, hogy a lehetséges „partnerok” esetleg már jóval előbbre tartanak a nulladik típusú találkozásoknál, alkalmasint eddigre földérítetttek bennünket, netán keresnek is. Alig akad olyan jelentős modern fizikus, akit ne foglalkoztatna – fölszínesebben vagy mélyebben – a probléma, és ne gyártana elméleti megközelítéseket. A kvantumfizika újabb és újabb ötletekkel áll elő (pl. teleportáció), azonban John Cramer *erős oksági elve* kimondja, hogy a fénysebesség cezúrája a kvantumvilágban is érvényes. Valószínűleg a „hipertérben” szintén. Ámbár a különböző erők összefogása egyetlen szupererőbe – Paul Davies szerint – elképesztő eredményeket hozhatna: *Meg tudnánk változtatni a tér és az idő szerkezetét, csomót*

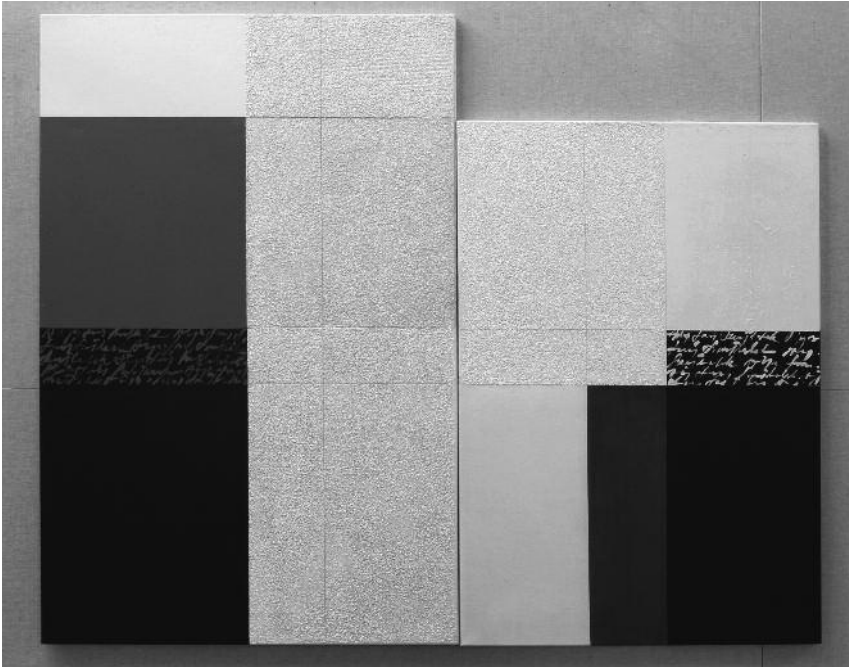
köthetnénk a semmire, és kívánság szerint állíthatnánk elő anyagot. „Megregulálni a csillagászati energiaszintet” – ez talán a fizikusok legfantasztikusabb vágyálma. Hiszen a bolygóközi utazásokhoz rengeteg energia szükséges, hát még távoli csillagrendszerek fölkeresésére. Ilyen energiát a létező legmodernabb gyorsítók sem képesek előállítani. Történelmi tapasztalataink azt mutatják, hogy a civilizáció (benne a technológia, az információ) exponenciálisan terjeszkedik. Bizonyosnak látszik, ha el tudjuk kerülni a végzetes katasztrófákat, hogy jelentősen gyorsulnak majd (máris?) civilizációs lépéseink, lehet – teszem azt –, hogy a *féreglyukak* „lerövidíthetik” a kozmikus útvonalakat, lehet, hogy már az első típusú civilizáció (következő fokozatunk) valóban ellenőrzi a naprendszer teljes energiakészletét (ahogyan Michio Kaku jósolja), a második már a Nap erejét kontrollálja, a harmadik pedig akár a téridőt is kedvére manipulálhatja. Ez utóbbi felé mintegy néhány ezer esztendő múlva indulunk meg, addig azonban mindenekelőtt meg kéne őriznünk az emberi életet – mondjuk – a Földön. Márpedig sorsunk iránya nem föltétlenül erre utal; aligha gazdálkodunk ésszerűen itteni lehetőségeinkkel. És akkor nagyvonalúan átléptem a második és a harmadik típusú civilizáció közötti átmenet nehézségeit – szembesülve a fénysebesség cezúrájának meghaladásával. Minden esetre nemhogy a naprendszer, de a Galaxis sem mutatja jeleit, hogy valamelyik zugában kialakulóban van/kialakult egy ilyes fokú civilizáció; még csak létezésére utaló hőkibocsátást sem detektáltunk, jóllehet, eszközeink arra képesek lennének. Gondoljuk meg, Galaxisunk esetében nagyjából kétszáz milliárd csillagról beszélhetünk, föltételes statisztika szerint egy milliomod részében (a kétszáz milliárd csillag jó pár bolygóján) akár kialakulhatott intelligens élet. Ám semmiképpen nem jelenti, hogy kialakult, viszont jelentheti, hogy mégis, de valami oknál fogva nem akarnak/tudnak rólunk tudomást venni.

Ez a „ kozmikus magány” korántsem csupán szorongást szülhet, noha azt is. (A vágyakozás az esetleges „társak” után éppenséggel ennek jele.) Ismerve fajunk alaptermészetét, fölerősítheti az agresszivitást. Története során – folyamatosan és nemcsak aktualizáló hullámokban (konkrét hódítások) – az ember szívesen képzelte magát a mindenség urának, a világ középpontjának – fölszabadítva gátlástalan uralomvágyát, amelyet korántsem csak alacsonyabb fajokra, hanem fajtársaira is gyakorta kiterjesztett. Következésképpen a világűr gyarmatosítása sem szimpla metafora, de az uralmi igény bejelentése. Mintha kimondatlanul motoszkálna benne a gondolat, hogy nem fér el a Földön, hogy föléli életlehetőségeit, ki kell vándorolnia kozmikus kolóniákra. Illetőleg a másik megoldás: a gyöngék, a nincstelenség legyilkolása és a *Lebensraum* biztosítása. A technikai haladás, a civilizáció terjeszkedése nem jár kézen fogva az etikai fogékonyság növekedésével, éppen ellenkezőleg: tompulása tapasztalható mind a közösségi, mind az egyéni morálban. Az agresszivitást – természetesen – nem a szabadversenyes kapitalizmus ültette el az emberben, az agresszivitás emelte piedesztálra a szabadversenyt mint világgazdasági formációt, és hirdette meg a piacok mindent igazoló uralmát.

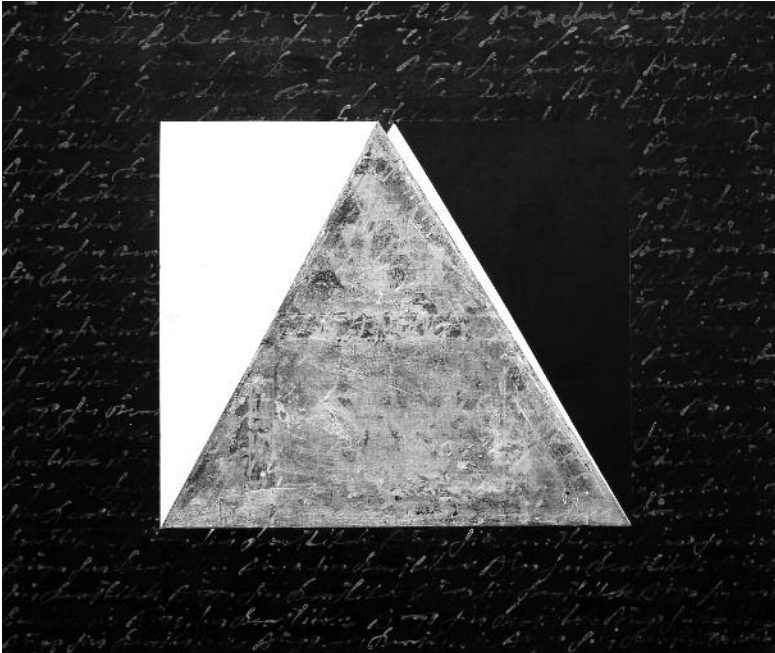
A piacok birtokba vétele és birtoklása háborúkkal járt, a világpiac újra fölosztása agresszív totális rendszerek kialakulásához vezetett, majd két világméretű gyilkoláshoz, illetőleg ismételten lángra kapó tűzfészkekhez. A háborúk állandósult fenyegetése úgyszólván végtelenítette a fegyverek, hadianyagok gyártását és piacát, amely utóbbi folyamatos fejlesztéseket csikar ki az egyetemes hadiiparból. Az idejét múlt fegyvereket újra meg újra kiélezett konfliktusok használják el, és adnak helyet korszerűbb fejlesztéseknek a gyilkolásra. A tudomány készséggel behódol a hadiiparnak, a hadiipar készséggel kiszolgálja, valójában pedig involválja az agresszív politikát. Ezt szoktuk fegyverkezési versenynek nevezni: ezt az elbizonytalanító billegést hideg- és meleg háború között. Paul Virilio *tiszta háborúnak* látja az egész történelmi folyamatot; minden fejlesztést alárendeltnek bizonyos háborús stratégiáknak. Voltaképpen folyamatos versenyfutásnak, amelynek a jellemzőit, a lényegét az általa *dromológiának* nevezett „új tudomány” kutatja. *A „dromológia” a dromosz szóból jön, amely „versenyfutás”-t jelent. A dromológia tehát a versenyfutás logikája. Számomra ez jelentette a belépést a sebesség-egyenérték és a gazdaság-egyenérték világába.* Ebben a helyzetben kitüntetett szerepet kap a *sebesség* – mind a legmindennapibb fizikai értelemben, mind az információ áramlásában, de a gazdasági versenyben csakúgy.

Ebben a versenyfutásban egyszerűen nincs idő erkölcsi (egyáltalán: szellemi) problémák mérlegelésére, amit egyébiránt a gyors és durva politikai reflexiók rendre kizárnak. Gyors és durva, mivel ellenőrizetlen; az ún. demokráciák a kontrollnak mindössze a látszatát képesek biztosítani (másnak álcázott érdekcsoportok jelentkeznek egyazon érdekek mentén). Virilio jól látja, hogy *a történelem mint az idő kiterjedése – idő, amely valameddig tart, amelyet beosztanak, megszerveznek és átgondolnak – eltűnőben van, és helyére lép a pillanat. Mintha az lenne a történelem vége, hogy az időtartamot felváltja a pillanatnyiség és természetesen a mindenütt jelenvalóság.*

A pillanatnyiség – úgy tetszik – nem igényel morális megfontolást: etikai skrupulusok kialakulására egyszerűen nem jut idő. Amíg az ember az örökkévalóság előterében élt, és az örökkévalóság megélhetőnek tűnt föl, szükségét érezte kiérdemlésének. Különléféle vallások, vallásos hitek építették föl – általában etikai normákra – túlvilágképüket. Végső soron a Jó és a Rossz társadalmilag érvényesnek tekintett definíciója mentén, amely – némi tautológiával – éppen a halál utáni élet eszkatológiai vágyából eredezett. Minden erkölcs teleologikus. Abban az értelemben föltétlenül, hogy a normák betartása jutalmazást érdemel. A legfőbb jutalom a vallások jelentős részében részesedés az örökkévalóságból. Jelenünk legagresszívabban hódító vallása, az iszlám elképesztően érzéki túlvilággal kápráztatja híveit, és küldi őket szent (értsd: hódító) háborúba – a jutalomért. A keresztény mennyország jóval absztraktabb, ámbár a túlvilági „egyenlőség” ugyancsak csábító volt az e világból pofátlanul elnyomottak, „megalázottak és megszomorítottak” számára. Mindkettő elégséges vizont a másik elleni totális háború aljas igazságát hirdetni, a gyilkosságot erényként föltüntetni, azaz: relativizálni a Jó és a Rossz fogalmát. (Az amerikai imperializmus – abszolút



Budaházi Tibor: Kompozíció I-II.



Budaházi Tibor: Jel

Jóként – mindenkor a „demokráciát” terjeszti – olykor-olykor netán nyersolajba mártogatva, az orosz imperializmus pedig a világ minden sarkában védelmet hirdet az agresszor – a Rossz – ellen – többnyire érdekeinek megfelelő stratégiai pontok fejében.)

Közben egyre gyarapodik, tökéletesedik a nukleáris arzenál, mi több, az ilyen fegyvereket birtokló „szövetségesek” száma. Az évmilliók során kialakult és cizellálódott földi élet, amelynek fejlődése az emberi intelligenciában csúcsonyosodott ki, egyetlen pillanat alatt megsemmisülhet – éppen a legintelligensebb csimpánz (az ember) által, akinek arra mégsem futja intelligenciájából, hogy tisztelje a létezését. Egyelőre – fogalmaz Lewis Thomas: *Bármennyire leköti agyunkat a meghalál elfogadható szintjének számítgatása, még a nukleáris realisták sem szeretnék figyelmen kívül elnézni valamit. Ezért hát kénytelenek lesznek várni, legalábbis még egy darabig.*

Vajon meddig? Mivel ez nem túl biztató.

Azaz: nagy valószínűséggel a versenyfutásban az erkölcs mindvégre lemarad, jóllehet, elvileg kapott esélyt a civilizáció exponenciális kiterjedésében is. Sőt, az erkölcs helyét elfoglalja a félelem, az állandó fenyegetettség állapota szorongásba fullad, leszereli a józan tiltakozást. A veszély irreálisnak tetszik: a teljes pusztulás érthetetlen.

A kozmikus hódítás, vagy pusztán csak a bolygóközi utazás azért került szóba, mert a kitelepülés, az áttelepülés egy másik égitestre bizonyos értelemben menekülési útvonal lehet. Ha netán találnánk valamelyik galaxisban olyan intelligens civilizációt, amely valamilyen módon megtapasztalta, majd elkerülte ezt a fenyegetést, tapasztalata talán segítségünkre lehetne a tilalomfák pontos elhelyezésében. Ha meg képtelen volt megzabolázni önnön pusztító szenvedélyét, és megsemmisítette saját civilizációját, akkor a konkrét negatív példa készítené bennünket önmérsékletre. Ámbár mi nemhogy a más kárából, a sajátunkéból sem szoktunk okulni.

Ráadásul a csapdát magunknak másmódon is fölállítottuk. Biztosra megyünk: ha nem jön be az egyik, még ott a másik. Utaltam már rá, az ember megjelenésével a Földön megjelent, és úgyszólván jóvátehetlenné vált a környezetpusztítás. Persze, korántsem csak természeti környezetével bánik mostohán, önmaga alkotta civilizációs környezetét ugyanúgy rombolja, mivel a kettő szorosan és többszörösen kapcsolódik egymáshoz.

Első szintje a környezetrombolásnak a kulturális szféra destrualása, megmérgezése, ellehetetlenítése. Fölszámolódnak azok az eszmeképző, ideaformáló energiák, amelyek megfogalmazták, folyamatosan árnyalták és tudatosították a továbbélés szabályait, erejük kimerül hamis értékek közvetítésében, reklámozásában – egészen az önfölszámolás végső gesztusáig. A kultúra roncsolása gyakorta politikai programként jelentkezik, amikor az aktualizált ideológiai eszközzé silányodik. Általában a tömeghatás érdekében > tömegkultúráként. Ez természetesen álkultúra; akár már Ortega Gassetől megtanulhattuk: a tömegkultúra hamisítvány, bomlástermék.

A második szint szervesen összeépül az elsővel, lebontása tehát kezdetét veheti az első szint pusztításával. Ugyancsak szellemi szintről van szó: a jog, a bölcsélet, a tudomány övezetéről. Ugyanúgy a szellemi korrupció (a jog esetében akár effektív, fizikai lehet), rongálja meg az egészséget, ha – például – a közélet, a közösségi élet szétzilálásáról van szó. Az erkölcsi fékek szándékolt meglazításáról, alkalmasint teljes föloldásáról. Bevetethők a mind a közösségre, mind az egyénre legkártékonyabb ideológiák (a totális diktatúrák eszmerendszerei), másfelől a testi-lelki roncsolást célzó, szerényen tudatmódosítóként jelzett mérgek (kábitószer, alkohol).

A harmadik szint, amit alapszintnek tekinthetünk, a köznapi értelemben természeti környezetnek nevezett szféra. Ennek pusztítását óhatatlanul meg kellett kezdenie már a gerinceseknek megjelenésükkor; a táplálékot innét, a föld által kínált étlapról szereztek be. A szaporodással mind nagyobb fölületen érintkeztek ezzel a szinttel, amely azonban jó ideig képes volt ismételtelen regenerálódni. Ugyanakkor katasztrófák sújtották: tűzhányók, földrengések, villámlás okozta tűzvészek, mindent letaroló szelek, áradások, de még meteor becsapódások is (a föltételezések szerint hatvan millió évvel ezelőtt ennek estek áldozatául a dinoszauruszok). Az ember megjelenésével, szaporodásával mind nagyobb teret sajátított ki magának a természetből, és formálta át igényének megfelelően. A legnagyobb „csapást” a mezőgazdaság fölhasználásával mérte környezetére: különféle monokultúrák tüntették el növény- és állatfajokban gazdag természetes környezetét. Diamond (és mások) szerint *az utóbbi idők felfedezései azt sugallják, hogy a földművelés (és vele az állattenyésztés), állítólagos leglényegesebb lépésünk a jobb élet felé, valójában a romlás útján szintúgy mérföldkő volt, mint a javulásén.*

A környezetrongálás azáltal vált veszélyesen fenyegetővé, pusztítóvá, hogy a három – egymással mindenképpen kölcsönviszonyban létező – szintet az ipari forradalom óta legalább együttesen sújtotta. Ezt a totális támadást a környezetünk ellen minden bizonnyal az exponenciálisan növekvő népszaporulat gerjesztette és tette állandóvá. Malthus jó kétszáz évvel ezelőtt jelezte, hogy a táplálékforrások számtani haladvány szerint, míg a népesség mértani haladvány szerint növekszik. Amikor ezek a sorok íródnak, már jó hétmilliárdnyi ember igyekszik osztozni a Földön – kezdve a lakhelytől a táplálkozásán át egészen a sírhelyig, vagyis már a mértani haladvány mértani haladványa felé tartunk. Valóban milliók éheznek. A túlnépesedés egyre szűkíti az életteret, ugyanakkor mind nagyobb az ökológiai lábnyom. Földhatalannak tetsző ellentét. A mezőgazdaság kialakulását az sürgette, hogy *választanunk kellett a népességnövekedés korlátozása vagy az élelmiszertermelés bővítése között; mi ezt az utóbbit választottuk, és éhezésre, háborúra és zsarnokságra jutottunk. Ma ugyanez a választás áll előttünk, csakhogy most már méríthetünk a múlt tanulásaiból.*

Úgy tetszik azonban – a paleobiológus optimizmusa ellenére –, nem mérítünk. Valójában nincs működő születésszabályozás, a mezőgazdasági termelést jószerivel csak a profitéhség irányítja (lásd: túltermelési válságok), esztelenül herdáljuk édesvíz készleteinket. A szabadverseny mind hitványabb és hitványabb termékekkel (költségcsökkentéssel) igyekszik a kívánt hasznot megtermelni; a technológiák olykor

egyenesen környezetkárosítók. Diamond summázata alighanem jogos: *A vadászó-gyűjtögető életmód volt a legsikeresebb és a legtovább fennmaradó emberi életmód fajunk egész fennállása alatt.* Nesze neked, büszkén emlegetett fejlődés, terjeszkedő magas civilizáció! Rendre erőnket meghaladó, eszünkön túljáró föladatak felé tuszkoljuk önmagunkat. Az első szint, amit akár humán szintként aposztrofálhatunk, mind gyorsabban erodálódik, inkább aláássa, mint óvja a másik kettőt.

Jóllehet, szellemi késztetést, intellektuális védernyőt remélnénk tőle.

Éppen harminc esztendeje, hogy a kiváló biológus, Lewis Thomas publikálta a következő sorokat: *az élet minden bizonnyal az elképzelhető legszívósabb membrán az egész világegyetemben, átlátszatlan a valószínűség, átjárhatatlan a halál számára, és éppen mi vagyunk benne az a kényes, finom rész, amely olyan mulandó és sebezhető, akár a csillós sejtek csillója.* Ugyanakkor – állítja kicsivel lejjebb magát túlbecsülő fajunkkal szemben: *Az ember bele van ágyazva a természetbe.* Ha ez igaz, már pedig igaz, akkor az ember hallatlan igyekezettel munkálkodik önnön eltűnésén a kozmosz egyik csodálatos véletlenjéből, szerves földi környezetéből. Persze, korántsem csupán környezete a kozmikus véletlen szülötte, de ő maga is; annyiféle anyagnak kellett sajátos módon összeszerveződnie, megannyi körülménynek összejárásán, hogy ez a rendkívüli organizmus létrejöhessen. Viszont az efféle magas szervezetségű anyag rendkívül kényes, hiába ítélünk egy-egy fajt (ide értve az embert szintén) tökéletesnek, a tökéletesség nem föltétlen előny. François Jacob megdöbbenő adatot citál: *Míg az állatvilág jelenleg élő fajainak számát néhány millióra becsülhetjük, a kihalt fajokét George Gaylord Simpson mintegy ötszáz millióra becsülte. Ez azt jelenti, hogy a Földön valaha élt fajoknak körülbelül kilencvenkilenc százaléka ekkor vagy akkor eltűnt.* (Simpson adata 1952-es, azóta a fajok eltűnése fölgyorsult.) Az a törékeny egyensúly, amit emlegetni szoktunk az étellel kapcsolatban, mindezek ellenére korántsem látszik annyira törékenynek: egyelőre – az ember nagy intenzitású rombolása ellenére – főnáll. Természetesen tudjuk, maguk a csillagok is meghalnak, ez a sors vár éltető csillagunkra, a Napra szintén; kiégéséig azonban jócskán lenne idő a földi élet további fejlődésére akár. Egyáltalán nem biztos, hogy a törzsfajlódás csúcán a jelenlegi emberfajnak kell végeznie, alkalmasint gazdagabb intelligenciák felé nyílhat út. A „membrán” titkai valóban átláthatatlanok még a „valószínűség számára” is.

A legsötétebb foratókönyv szerint viszont fajunk intelligenciája leginkább önmaga ellen fordulhat, mintha valami morbid teleológiában a pusztulás lebegne célként előtte. Talán a föltételes mód is derűlátás, hiszen mind a zabolátlan környezetszennyezéssel, mind a nukleáris fegyverek nagy tömegű fölhalmozásával a *veszély közvetlenné vált*, mondhatni: mindennapivá; elegendő az állandósult amerikai észak-koreai feszültségre, netén a terrorizmusra utalni, vagy egy-egy emlékezetes olajkatasztrófa képeit fölidézni.

Michio Kaku reménykedve szinte végtelenítené fajunk életét (akár a termodinamika második föltételének megkerülésével): *Ha igaz, akkor talán az M-elmélet (vagy bár-*

milyen más elmélet, ami a gravitáció kvantumelméletét megadja) az Univerzumban lévő intelligens életformák számára megadja az utolsó utazás lehetőségét, azaz azt a lehetőséget, hogy haldokló Univerzumunkat sokbillió év múlva elhagyjuk, és egy másik univerzumban létesítsünk új otthonot. Egy tudományára büszke, az emberiségért felelősséget érző tudós méltó, etikus vágyakozása. (Ámbár Arthur Eddington figyelmeztet: *Ha bárkinek bármely elmélete a termodinamika második főtételének ellentmond, akkor semmi reményt nem látok, semmi más nem jöhet, csakis az elmélet legmélyebb megalázása.*) Nem mellesleg már Darwin szeretett volna hinni fajunk fönntmaradásában, és nagyobb derűvel tekint a tudomány jövőjébe. Holott a veszély rövid távú. Egyelőre a nukleáris fegyverezéssel birtokosai még nem tudják pontosan, mekkora pusztítást eredményezne egy háborús konfliktus, ám ujjuk a gombon, bármely pillanatban működésbe hozhatják gyilkoló mechanizmusukat. A futurologusok rendre figyelmeztetnek – például – a széndioxid kibocsátás veszélyeire: az üvegház-hatásra, a fölmelegedésre, a fajok kihalásának tragikus következményeire stb., a politika azonban még mindig a „fenntartható” fejlődés dogmáját szajkózza. Valóságos védelmi, uram bocsá’ visszavonulási stratégia egyelőre csírájában sem alakult ki; az ENSZ nevű gittegylet jószerivel tudomást sem vesz a problémáról. Ez a magatartás még csak nem is kalkulál az entrópiával (második főtétel), nemhogy ellentmondana neki. Úgy tetszik, valami gyorstalpaló fizika-tanfolyamot kéne szervezni politikusoknak és egyéb bürokratáknak. A pénzembereknek nem érdemes, azok alighanem azt képzelik, kivásárolhatják az entrópiát.

Ugyanis közvetlenül tapasztaljuk az entrópiát – bolygónk méretében.

Tizenöt évvel ezelőtt vizionáltam egy szombathelyi nyári egyetemen tartott (és külön füzetben megjelent) előadásomban – *Ál-hajnalok visszfénye avagy a józanság bukéja* (Vas megyei TIT) – a társadalmi szervezetheg megbomlását, zilált, szubkulturált népcsoportok, népek reménytelen kóborlását, helykeresését egy olyan világban, amelyben a társadalmi/állami rend gyakorlatilag fönntarthatatlanná vált, a gazdagok fegyverrel őrzött, védőfallal körülvett erődítményekbe zárkoznak, ahol nagy mennyiségű túlélő készletet halmoztak föl, míg a kívül rekedtek a fönntmaradásukért harcolnak, verekednek – a szó szoros értelmében. Látomásomból csak a konkrét terrorcselekmények hiányoztak, azokat viszont gyorsan produkálta a terjeszkedő, a harcos iszlám. Ez nem pusztán a közösségek inflálódása a tőkekoncentráció, a pénz hatalom következményeképpen, ez már a szerves élet nyilvánvaló entrópiája. Semmi kétség, a vizionált erődítmények sorra fölépülnek: számos példányukkal szembesülhetünk máris – egyelőre esztétikai elrettentésképpen.

Sejthető: ez az elrettentés nagy valószínűséggel nem érinti az ellene fölvonuló, esztétikában indifferens alkalmi csapatokat. És itt most vissza kell térnem a kultúra entrópiájához: a *posztmodern traumaként* is emlegetett információáradat cunamijához.

Önmagát az ember *homo sapiensként*, tudatos emberként különíti el közeli fajtársaitól. Föltehetőleg minden az *erectus* csillapíthatatlan kíváncsiságával kezdődött, az ál-

landósult két lábon járás nemcsak lehetővé tette, egyenesen megkövetelte környezete átvizsgálását, folyamatos szemmel tartását. Ez valami kezdetleges információéhség, amit elsősorban félelme táplált, de bizonyos értelemben életstratégiájának alakítása, helyzete optimalizálása szintűgy. Érzékszervei adottak voltak az információk megszerzésére, a fogalmi gondolkodás kialakulásával, a névadással (tárgyak jelenségek), tehát a beszéddel az elrendezés, a logisztika és a továbbítás, az esetleges csere is megoldódott. A megváltoztatandók megváltoztatásával Malthus fordított kliséje reprezentálhatja a folyamatot: az információ mértani haladvány szerinti növekedése jóval fölülmúlta a népességyarapodást, ami elsősorban a megosztásban manifesztálódott. Ahogy a munkamegosztás, a tulajdonviszonyok, a hatalomkoncentráció széttördelte és átstrukturálta a közösségeket, az információ terítése és hozzáférhetősége egyre bonyolultabbá vált. Finomabban, de nem eufemizmus mentesen: specializálódott. Mert bizony hamar kiderült, a kellő időben megszerzett információnak hatalomtechnikai jelentősége van. Virilióval úgy mondhatnánk, hadászati jelentősége. Mennyiségnek, minőségnek, sebességnek egyaránt. Az információból (ismeretből) tudásanyag, abból civilizáció, kultúra képződik, fogalmazzunk úgy az egyszerűség kedvéért: az élettér megszervezése. Ám egyazon élettérben, ugyanabban a kultúrában élő egyedek korántsem egyformán részesülnek az információból (sem), az anyagi javakból hasonlóan. Az információs csatornák birtokosai érdekeik szerint rostálják a közlendőket, ráadásul egyes rétegek egyenesen közömbösek, mások elérhetetlenek a nekik csurgatandó információk számára. Sajátos természeténél fogva ugyanakkor az információ információt szül (mintegy a házi nyulak szaporodási indexét meghaladó mértékben), alaposan túllépve a fölhasználói igényen. A fölhasználás föltételezi, hogy a fölhasználó gyanítja, tudja, mire van szüksége. Valahogy mégis az a helyzet, ami Richard Saul Wurman jelez: *Ez az egyre növekvő hiátus aközött, amit megértünk és meg akarunk érteni. Fekete lyuk a tényszerű adatok és a tudásunk között, az információ nem mondja el nekünk azt, amit meg kellene vagy jó lenne tudnunk.* Azt még annyira sem, miként hasznosítsuk.

Van az információáradatnak egy csalóka, az, mivel csupán látszólagos, demokratizmus. Azt akarja sugallni, hogy „áldásaiból” mindenki egyaránt részesülhet, tényeihez (mert hiszen elvileg azok!) egyformán hozzájuthat, a maga hasznára használhatja. Ez azonban – utaltam rá – szemérmetlen hazugság. Egyfelől jelentős tömegeknek – túl azon, hogy technikailag sincs – nincs szellemi hozzáférhetőségük ezekhez a modern javakhoz (amennyiben egyáltalán javak), ahogyan a történelem páriái makacsul kimaradnak mindenféle javak szétosztásából. De még a kisemmizés is álságos. Az elektronikai ipar, az üzlet – természetesen – termékeinek egyetlen potenciális vásárlójáról sem mond le: a létminimumba ma már föltétlenül beletartozik akár egy tévékészülék, de még inkább a mobiltelefon. Kicsivel magasabban: PC és/vagy tablet. Még csak túlságosan agyafúrt szűrésre sincs szükség az információk birtokosai részéről, hogy a tömegek ne lássanak kártyáik közé, elegendő, ha a legszínvonalatalanabb, számukra gyártott tömegárut zúdítják rájuk: álhíreket, olcsó szenzációkat, celeb-romantikát, ócska pletykákat, bulvárt, intimpistáskodó adalékokat

közismert alakok életéből; nemhogy tömegkultúrát, de tömeg-kulturálatlanságot, giccset – táplálható kielégíthetetlennek tetsző hamistudatát. Mindez azt sulykolja képzetébe, hogy részese a javaknak, és hogy előtte is nyitva a celeb-főlemelkedés. Hiszen – például – mindig és mindenütt kéznél a mobilja, akár azonnal behívót kaphat abba az általa csodált világba. Mintha kézbe fogható karikatúrája lenne a kibernetika atyamestere, Norman Wiener elképzelésének: *Az eredményes élet feltétele, hogy megfelelő információkkal rendelkezünk. Ezért a kommunikáció és az ellenőrzés az ember belső életének éppolyan lényegi része, mint a társadalmi életének.* (in: *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*)

Ortega borús jóslatai a *tömegek lázadásáról* voltaképpen tündérmesék ahhoz képest, ami történik. Nevezetesen, hogy a modern „demokráciák” milyen rafinált módon morzsolják szét a társadalom kohézióját, milyen hétpróbás mechanizmusokkal zilálják indolens csoportokká, rendezetlen bandákká vagy éppen bünszervezetekké (netán pontosan az őket uraló hatalmi maffiák mintájára). Vagy – ez talán még demokratikusabb – hódoltatják be őket az információs rabszolgaságba. Mivel gyakorlatilag nincs releváns társadalomkritika, mindössze degradálódott eszmék és hangzatos lózungok kakofóniája: reakciók és ellenreakciók – reális és előre vivő akciók helyett. Marx proletárforradalommal, kommunisztikus ál-egyenlőséggel, a keresztényszocializmus testvériséggel, a nemzetiszocializmus faji fölsőbbrendűséggel illuzionált tömegmegváltást; ma már látjuk az eredményt. Az információs forradalom által létre hozott igazi tömegtársadalom végtelenül magányos egyedei kezükbe kapták a konkrét megváltást: az okostelefont, az eszközt, amely nem is szimpla egyenlőséget szuggerál, hanem folyamatos készenléte a karrierre. Bizonyos igazságuk mindenképpen van azoknak, akik mindezek után még sebesebb elbutulását érzékelik a tömegeknek. Másfelől azonban nem kéne teljességgel a nyakukba varrni. Komoly erők, a nemzetközi nagytőke koncentrált szervezetei, amelyek egyébként a ma már alapvetően fontos információs tőkét is uralják (Lyotardnak volt erről néhány szava), komolyan dolgoznak ezen a problémán; végső soron a kulturális identitás összezavarása, a humanista demagógiával szorgalmazott (és igazolt) népvándorlás, a globalizmus térnyerése mind-mind erre utal. Van valami ordenáré pimaszság abban, ahogyan a saját kultúrájukat sem ismerő öntudatlan páriákat multikultúrával szédítik. Persze, az sem kevésbé bántó, ahogyan értéktelen álkultúrával, tömeggiccsel, bulvárral terelik el az egyetemes kulturális javak megismerésétől, élvezetétől. Aligha vitathatja bárki: ma már olyan mennyiségű kulturális (tudományos és művészeti) ismeretanyagot kéne befogadni, amire az időben alaposan korlátozott emberi élet egyszerűen nem elegendő (hogy most a térbeli korlátokat figyelmen kívül hagyjuk, megengedve az elektromos információközvetítés jelentőségét). A zűrzavar, ami az oktatásban, az oktatandó anyag tartalmában és szerkezetében mutatkozik, jól mutatja ezt.

Először talán Voltaire vette észre: *A tények és trások sokasága oly mértékben növekszik, hogy a közeljövőben mindent kivonatban és szótárformában kell megadni.* Fölmerült, előbukkan újra meg újra a sűrítmények lehetősége; azaz: a kultúra valamiféle tartalomjegyzéke helyettesítheti az egésze megismerését; betekintés a lajstromba

mintegy a művelődés látszatát adhatja, de akár szembe is lehet fordulni mindazzal, amit kultúrának, művelődésnek (a két szónak etimológiai közössége nyilvánvaló) tekintünk, le lehet kézlegyintéssel söpörni mondván: haszontalan filozofok lila dumájáról van szó. Csupán a kérdést megvilágítandó idézzük ide a jó félszázaddal ezelőtt megjelent, majd bővített és korrigált *Száz híres regény* című kiadványt, amelyben jeles szerzők kivonatolták a világirodalom legfontosabbnak ítélt műveit – minden bizonynyal a német *Romanführer* példájára. Úgy kell elképzelni, hogy egy vastkos regényre – mondjuk a *Don Quijotera* – húsz oldal jut. Abból a képtelenségből kiindulva, hogy egy regény egyenlő a cselekménytartalmával. Wilhelm Windelband is úgy látta a 19-20. század fordulóján: *A kultúra túlságosan megnövekedett ahhoz, hogy az egyén át tudná fogni. Ebben a lehetetlenségben hatalmas szociális veszély rejlik. Ő a szellemi közösség megbomlását vélelmezi benne.*

Csakhogy az információ birtoklása ma már korántsem csak a szellemi javak birtoklását jelenti, de fogalmazhatunk úgy, hogy gazdasági, politikai, stratégiai, egyetlen szóval: hatalmi kérdés. Mihail Epstein a tudásanyag elsajátításában jelentkező aránytalanságot firtatja: *Ez pedig nem más, mint az embertömegek viszonylagos elbutulása az emberiség által felhalmozott tudáshoz képest.* A folyamat kétélű következményeire utal. Ámbár nem annyira az a (anyagi-szellemi) tőkekoncentráció izgatja, amiről fentebb esett szó, sokkal inkább a lemaradt tömeg manipulálhatósága – „okosabb” vezérek által. Merthogy szerinte ekként működtek/működnek a diktatúrák. Kétségtől igaz, ha a tudatlan tömeg radikalizálhatóságára gondolunk. Én azonban valószínűbbnek látom valamilyen *éhséglázadás* kitörését. A maszlag, amivel az információs tőke (egyúttal – persze – a pénztőke) birtokosai etetik az általuk eszement fogyasztóvá alakított tömeget, olyan ostobán hivalkodnak a saját fényűzéseikkel, gátáltságságukkal, mint a már említett Atahualpa a gazdagságával, hogy a tömeg egyszer csak – törmelékeiből összecsdülve – megindul ellenük. Megindul, mivel akkor már az okostelefon, a tablet sem szedálhatja éhségét, szomjúságát. Ez akár szó szerint értendő. Semmilyen szociális gesztust nem várhat a politikától az élelmiszer és az ivóvíz készletek józan és emberi megosztására a fölhalmozóktól; el kell tehát ragadnia. El is fogja ragadni álljon bár szemben vele kemény diktatúra.

Ugyanakkor mindkét oldalról bármilyen fegyvert bevethetőnek ítélnék – végveszélyben.

A vektorok egy irányba mutatnak, az eredő: vesztesre állunk. Három súlyos veszély is fenyeget: a nukleáris háború, ökológiai katasztrófa, az információ, a kibertér entropikus konfliktusai. A hármat úgyszólván egybe sodorja a *túlnépesedés*. (Ijesztő, egyúttal meglepő szinergia.) El lehet ezeket bagatellizálni divatos alarmizmusként, szenzációhajhász hisztériakeltésként, ahogy részben a dán Björn Lomborg teszi *Cool it – Hidegvér!* című már-már pamflet-esszéjében, amelynek egyébként rokonszenves megfontolásai is vannak (a globális fölmelegedés rögeszméjének újraértékelése), attól azonban a veszély főnnáll. Hat évtizeddel korábbi véleményt idézek (Theodore Roszak nyomán) két amerikai tudóstól: *Ma már olyan gépeink vannak, amelyek gondol-*

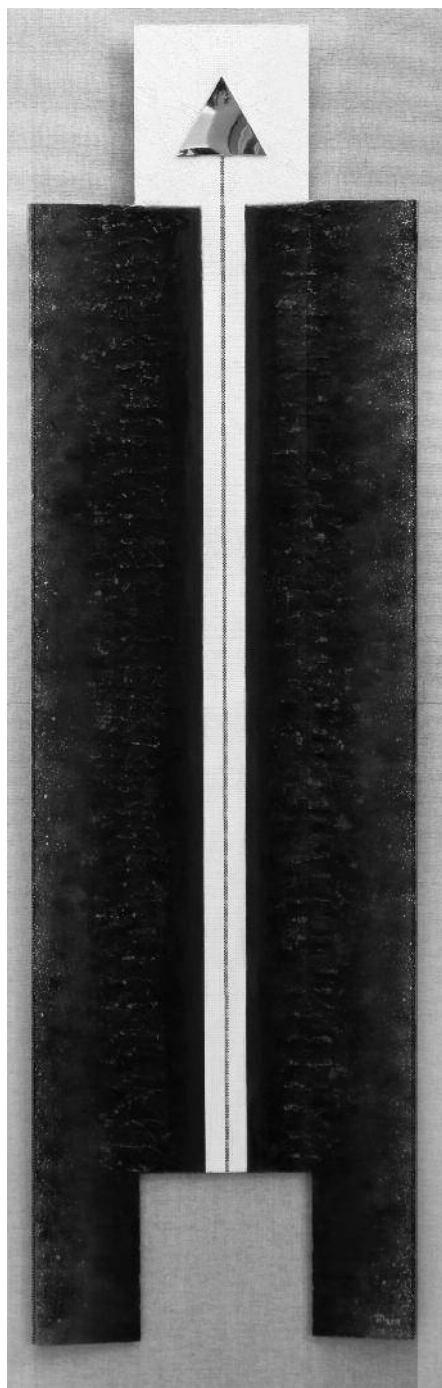
kodnak, tanulnak és alkotnak. Sőt e képességeik igen gyorsan fejlődnek, olyannyira, hogy a belátható jövőben problémamegoldó képességük utol fogja érni az emberi elme képességeit. A számítógépeket emberek készítik, „agyukban” (maradjunk ennél a kétes metaforánál) az mozdul, amit oda előállítók betápláltak, többnyire úgy, ahogy azok viszonylatait, kapcsolódásait analógiásan beállították. Egyelőre nem gondolkodnak, hanem modellezett gondolkodási mechanizmusokat utánoznak. Természetesen, mint minden emberi konstrukcióban, a számítógépekben is fölléphetnek zavarok, akár katasztrofálisak, ha programozóik nem voltak elég előrelátók. Zavart viselkedésük (vélelmezett öntudatuk) grandiózus amerikai filmprodukcióba valók (ahogy történik) – óriási profit reményében. Mindezzel korántsem állítanám, hogy a mesterséges intelligencia (a kifejezés ugyancsak metafora-gyanús) akár már a mai szintjén ne könnyíthetné meg a modern világ számos gondjának megoldását. Hatalmas irodalom ismerteti az MI-hez kapcsolódó kutatásokat, elemzéseket – úgyszólván a tudomány minden aspektusából. Ha leszámítjuk a rajongás túlhabosításait, akkor is számos előnyét kalkulálhatjuk (beszédfölismerés, gépi fordítás, robotok, autonóm járművek stb.), másfelől viszont számolnunk kell problematikusabb fölhasználhatóságaival (kontrollálatlan adatgyűjtés, megfigyelés, személyiségi jogok megsértése, önkényeskedés az adatokkal etc.), magam részéről szkeptikusan vélekedem arról, hogy a mesterséges intelligencia visszafogná, korrigálná a növekvő társadalmi egyenlőtlenségeket, hogy hozzájárulna a szegénység fölszámolásához, a munkanélküliség csökkentéséhez. Ez utóbbiakban éppenséggel ellentétes hatására gyanakszom. Amiben a legnagyobb kockázatot látom, az összefügg a korábban már Virilióra hivatkozó megjegyzéssel, miszerint az ún. technikai-technológiai fejlődést mindenkor hadászati célok mozgatják. A mesterséges intelligencia egyre tökéletesebb és bizarrabb drónjaival, autonóm fegyvereivel állandósította a „véletlen” háború kockázatát. Úgy fogalmazhatnánk, hogy a háborúk bizonyos értelemben már ma a kibertérben folynak; a nagy fejlesztési hajszában mindegyre lemarad az MI etosza, a kiberbiztonság – miképpen a magánélet biztonsága – sokadrangú, ha nem lappangásra ítélt kérdés.

Mennyire szelíd dohogásnak hat a fentiek ismeretében Roszak summázata: *Az információelmélet ragyogó sikereinek köszönhetően oly korban élünk, mikor az emberi kommunikáció technikája hibetetlen gyorsasággal fejlődik; abban azonban, amit közlünk, nem következett be hasonló mérvű fejlődés.* De nem ám! Pillantsunk csak a mobilképernyőre meredő magányos tömeg álkommunikációjára! A kultúra szempontjából pedig – ellentétben az idézett szerzővel – nemhogy haladást jelentene, de egyenesen az elbutító reakció, a degradáló tömegkultúra leghatékonyabb ügynöke. Sőt, még az is kérdéses, hogy mire megy ki, mire mehet ki az a hatalmas fordulat, amit az informatika a biokémiában, a mikrobiológiában, a fiziológiában hozott és hozni fog; kizárt ugyanis, hogy a *tiszta háború* stratégiáinak figyelmét elkerülnék ilyen kínálkozó fejlemények.

A katonai, stratégiai fölhasználás esélyeinél szólni kell egy – talán *fordított*nak nevezhető – alkalmazás lehetőségéről. Jelesül arról, hogy hovatovább az emberi agy is programozható *külső*, tehát nem a szubjektumból eredő szándékoknak megfelelően, nota bene egy számítógépes mechanizmusokra kidolgozott rendszer szerint. Mintha valami fölülírt (manipulált) egyéni tudat lépne működésbe – kismizve a személyiség esetleges önkontrollját. Számos sci-fi fenyeget évtizedek óta (az előkép Frankenstein lehet) különféle zombikkal, irányított tudatú (vég)lényekkel. *Mintha Isten, a mennyei órásmeister, kozmikus számítógép-programozóvá lépett volna elő* – állapítja meg Roszak – talán a jó attribútumára célozva. Csakhogy jó és rossz dialektikus (vagyis nem végletes) ikerpárost alkotnak, mint a *yang* és a *jin* a kínai kozmológiai modellben, világképben; egyszerre kell számolnunk mindkettővel. A programozásnak pedig nem kell föltétlenül Doktor Caligari vagy Doktor Mabuse laboratóriumában történnie, mint már céloztam rá, elégséges hozzá az áramlatotott információk speciális szűrése, azaz: minősége és ellenállhatatlan tömege. Virilio szerint *az atomháború – bálványimádás*, márpedig az ember gyakorta hódol önként bálványoknak, kultuszoknak. Jusson eszünkbe egyfelől Észak-Korea nyomorúságban tengődő népe, másfelől vezetői fenyegetése a nukleáris potenciállal! Jövőképük: a sikeresen megvívott atomháború utáni mennyország víziója. Nem különben a harcos iszlám esetében. A sajátos viszony a halálhoz. Még csak nem is fatalizmus, de isten megismerésének jellegzetes rituáléja. Az önfeláldozás szemünkben hamis eszkatológiája. Elgondolkodom: vajh miféle lehet a „mennyei visszacsatolás”; és Wiener miként értékelné önkényes jelzömet biztató fogalma mellett?

Többen (az általam citáltak közül – például – Virilio, Epstejn, Baudrillard) vélelmezik, hogy a 20. század a realitás elvesztésének százada. Fizikai értelemben föltétlenül; látjuk, hogy helyét a tér és az idő, pontosabban: a *téridő* foglalta el, amit egyféle absztrakt valóságként kell értelmeznünk – mondjuk, a *bizonytalansági reláció* vagy a *távolhatás* esetében. Már Bohr és Heisenberg jelezte, hogy bizonyos dolgok mindössze akkor léteznek, ha valaki megfigyeli azokat. A kvantummechanika – annak ellenére, hogy megértése klasszikusai szerint is rengeteg fejtörést okoz – alaposan módosította a fizika szemléletét az anyagi világról. Mintha az éppen anyagiságában vált volna két-ségessé, merő absztrakcióvá. Ha valami, akkor talán ez az elvonatkoztatási, modellalkotási képesség a legnagyobb vonása az emberi elmének. Kihámozni belőle az igazán hasznosat, előre lendítőt olykor embert próbáló föladat. Ez az írás azért szólítja alcímében Ganésát, az indiaiak rontó istenének, Sívának egyik kísérőjét, mivel mindenkor szükséges a jóindulatú közelítés, elemzés a dolgokhoz. Ganésa elefántfejű hord emberi testén és egy hatalmas patkányon lovagol. Talán ősbibb Sívánál, erre utalhatnak állati vonásai. Egyúttal arra, hogy képes betörni, szolgálatába állítani az undorító óriáspatkányt.

Érdemes fölfigyelnünk arra, hogy a tudomány eredményei mindig tükrözik valamilyen módon a kort, a kulturális környezetet, amelyben létrejöttek. A 19. század második felére – például – megfordult a tudományos kutatás rendje; eladdig kísér-



Horváth László: Végül elszakad az ezüstkötél

letekből, megfigyelésekből vonták le az elméleti következtetéseket, attól fogva viszont modellek készültek lehetséges magyarázatokhoz, amelyek esetleges verifikációja a laboratóriumokra, netán a csillagászati távcsövekre várt. Az elmélet analógiákat kreált (lásd: atommodellek, térelméletek), amiket valós vagy gondolatkísérletek igazoltak/vetettek el. *Az a képződmény, amelyet atomnak nevezünk* – mondja John Gribbin – *lényegében nem más, mint a valóságról alkotott elméleti modell.* Kicsivel lejjebb pedig: *A lényeg nem az, hogy nem tudjuk, mi is „valójában” egy atom, hanem az, hogy ezt még csak soha nem is tudhatjuk meg.* A modern fizika, a kozmológia számos olyan párhuzamos modellt hozott létre akár egyazon probléma megoldására, amelyek egyaránt konzisztensnek tetszenek, egyaránt jól leírják a lehetséges valóságot. Mi ez, ha nem egy (tudományos?) szimulakrum-rendszer? Ugyan ki képes még csak megfoghatóan elképzelni is – teszem azt – tíz dimenziót vagy egy hullámfüggőnyt? Könnyű a fizikának, mondhatjuk irigykedve, kéznél a matematika a modellek megalkotására. (Nem mellesleg, Darwin is modellt alkotott a fajok kialakulásáról, amelyet később a mendeli genetika, majd a mikrobiológia igazolt.)

Kétségtelen, Jean Baudrillard volt az, akinek föltűnt, hogy a 20. század egyre kevésbé éli meg a valóságot, helyette tulajdonképpen ilyen-olyan műhelyekben előállított mesterséges valóságot telepít az ember köré, aminek túlnyomó része képzelgés, illúzió, az igazi realitás pedig eltűnőben foszladozik. Ami körülvesz bennünket csupa másolat, gyakorta a másolatnak a másolata. Ebben a hamis látszatvilágban szerényen vagy inkább lebutítva, töredékesen lemásolódnak alkalmasint a hagyományos kulturális rendszerek, normák; már-már majdnem úgy működnek, mintha valóságosak lennének, de – természetesen – csak a helyettes, az illuzionált világra hatnak. A két kulcsszó: a *majdnem* és a *mintha*. Némiképpen még rezonál is a koppenhágai fizikusok bizonytalansági relációjára. Amit tapasztalatnak vélnénk – látszat, *szimulakrum*; érzékcsalódásokra alapozott intézmény. (Azt hiszem, nem pusztán arról van szó, hogy a világ megismerhetetlen, arról is, hogy nem érdemes megismerni, mindössze újabb és újabb tévutak: értelmetlenül *elágazó ösvények* nyílnak a kíváncsiskodó előtt.) A szimulakrumot mint látszatot, virtuális szisztémát, azonban nem Baudrillard találta föl (a megnevezés talán az övé); akik megfordultak valaha a moszkvai metró sztalini időkben készült állomásain, empirikusan cáfolhatják. (Orosz esztéták, filozófusok – Groys, Epstein – szimulakrumként elemzik, és valami időtlen posztmodernhez kötik a jelenséget.)

Sőt, ugyancsak előzményként kell figyelembe vennünk Jorge Luis Borges munkáit, aki igen jól tudta mesterétől, hogy a *világ képzet* (*Vorstellung*) és netán *akarát* (*Wille*) szintén. Olyan írásokra gondolok elsősorban, mint *Pierre Ménard*, a „*Don Quijote*” szerzője, *Az elágazó ösvények kertje* vagy a *Bábeli könyvtár*. Az utóbbiból idézem: *Ma már tudjuk, hogy egy értelmes sor vagy egy pontos hír körül mérföld hosszúságú esztelen kakofónia, verbális limlom és összefüggéstelenség található.* A nevezett könyvtár pedig tartalmazza az összes leírható szemetet, amit az emberiség fölhalmozott. Mindazt, ami majdnem van és mintha lenne. A végletekre kihegyezve mindezt a *Homokkönyvben*, valamint a *Paracelsus rózsájában* olvashatjuk És álljon itt *Blake* című verse:

*Hol az a rózsza, amely a kezében
anélkül, hogy tudná, csodás ajándék?
Nem a színével, minthogy a virág vak,
sem fogyhatatlan édes illatával,
sem egy szirom súlyával. Mindezek csak
gyöngye visszhangok, régen elveszettek.
Az igazi rózsát máshol keresed.
Lehet hogy oszlop, lehet hogy csata,
angyalok ege, vagy egy végtelen,
titkos, nem nélkülözhető világ
ujjongó isten, akit sose látunk,
vagy egy ezüst bolygó egy másik égen,
vagy egy irtóztató öskép, amelynek
rózsaformája sincs.*

Somlyó György fordítása.

(De akár citálhattam volna a lepkét álmodó Csuang ce-t szintén.)

Baudrillard nézőpontja és Borgesé lényegesen különböző. Borges – bizonyos értelemben Schopenhauer alapján – a világ egyetemes esetlegességét, illuzórikusságát ismeretelméleti gondként veszi tudomásul, míg a francia elsősorban a kritikai cselekvésképtelenség felől közelítve hezitál a helyzet elfogadása és olykor apoteózisa között. Fukuyamával egyetértésben a történelem (mint *in progress*) végét gyanítja: öngyilkos belevezését a pillanatba. Megbomlott a folytonosság, benyomult a rossz. Szerintem nemcsak benyomult, de emancipálódott – eltűnésre kényszerítve a jót. Ennek logikus, nem pusztán fölszíni következménye a látszatok uralma. Így formulázható korunk szorongása: *Magának a virtuálisnak a hatalomra jutása a mi apokaliptiszisünk, és megfoszt bennünket az apokaliptiszis valóságos eseményétől. Ilyen paradox helyzetben élünk, és el kell mennünk a paradoxon végéig.* Ez sem egyféle alarmista riasztás részéről, hanem jogos aggodalom, olyasmi, amiket magam is igyekeztem jelezni. Ez a francia paraszt (vizsgálandó státusában!) kimutatta a rossz transzparenciáját, a szélső helyzetek keserű dominanciáját: *az embertelenség... ironikusan kancsalít át az emberiségen, ugyanúgy, ahogyan az objektum átkancsalít a szubjektumon.*

Nem mondanám Baudrillard határozottságával, hogy a paroxizmus korába léptünk: a vég előtti utolsó pillanatba. Afelől semmi kétségem, hogy valahol a közelében szédelgünk. Tériszonyban és klausztrófóbiában egyszerre. Attól a végtől riadozunk, amely beletaszít bennünket a végtelenbe, de attól is, hogy magunkba zárultunk. Az értelem relativizálása, ami az információs bumm egyik legkárosabb velejárója úgyszólván megfoszt bennünket józan eszünktől. Egyúttal etikai fogékonyságunktól, miképpen már céloztam rá. Átlátni a szimulakrumokon éleslátást föltételez, kérdés azonban, hogy lerombolásuk után, ha egyáltalán lerombolhatók, nem a semmi tárul-e elénk.

Vagy talán csak nem értjük a világ/világunk szimmetriáit. Az élet játékát ellentettjével, a halállal.

Pillanatig sem tagadva elfogultságomat úgy vélem, az emberiség körül ólálkodó veszélyeket a civilizáció, még inkább a kultúra háríthatja el. A kultúra irányából kétféle megközelítés adódik. A legkézenfekvőbb: visszatérés azokhoz a nagy eszmerendszerekhez, amelyek a posztmodern előtti kultúrát elevenné, meghatározóvá, a társadalom szövetévé tették. Erre azonban semmi esély, mert – ugye – a történelem kereké... stb. Marad a másik: fölülvizsgálni, megérteni és működtetni azokat az *analógiákat*, amelyek a szimulakrumok vázai. Szabadjon ismét egy fizikai példát hoznom. Engem, az irodalmárt mindig büszkeséggel tölt el, amikor a kvarkokról olvasok. Egyelőre azt sem tudjuk, léteznek-e; azt sejtjük, ha léteznek, akkor milyenek, hogyan viselkednek. De van nevük! A megnevezéssel a (virtuális?) létbe citáltuk őket. Elnevezésük ötletét pedig James Joyce regénye, *Finnegan ébredése* inspirálta.

A már hivatkozott Gribbin idézi a kvantumelméletek egyik legnagyobb alakját, John Bellt tudományáról: *Milyen mértékben tekinthetők ezek a lehetséges világok csupán kitalációnak. Olyanok, mint az irodalmi fikciók, ahol szabadon szárnyalhat az emberi elme... Ha az elméleti fizikus komolyan végzi a munkáját, és nem él szándékosan valamilyen egyszerűsített modellel, akkor gondolkodásmódja abban különbözik a regényírótól, hogy a történet talán még igaznak is bizonyulhat.* Annak ellenére rokon-szenves és meggondolkodtató, hogy meggyőződés szerint a műalkotásnak (tehát a regénynek szintén) megvan a maga sajátlagos valóságán belüli verifikációja, amely talán parabolisztikusan viszonyul az általunk túlzott magabiztossággal objektívnek tekintett valósághoz. Teszem azt: a fizikus valósághoz (igazsághoz?).

Ha pedig a fizika „szimulakrumjai” kecsegtetnek valamiféle eredménnyel a „valós valóság” megismerésében, akkor – *per analogiam* – mindennapjaink szimulakrumait fölmérve esetleg közelebb férközhetünk nem pusztán bajainkhoz, de azok elhárításához csakúgy. Valamiképpen – akár a fizikában – a múlt és a jövő közötti kommunikációról van szó. A valószínűségi hullám mögött remélhetőleg (és Baudrillard-ral ellentétben) nem egy „befagyott Világegyetem” rejlik, amelyben – mondaná Gribbin – *minden, ami valaha volt, vagy bármikor lesz, az pontosan most van.* A földat viszont föltétlenül sürgető. Mostani.

Változatlanul egyre várjuk az Igazság Angyalát, hátha megjelenik nekünk hasonlóképpen, mint René Descartesnak. Végére, a „harmadik csimpánz”, ha nincs is birtokában, de a maga módján óhajtja az igazságot...

APPENDIX

Ezt az írást alapvetően három könyv ihlette; mindhárom rendszeresen forgatott a szerző által – eklektikus érdeklődésének megfelelően. A három mű pedig:
Gribbin, John: *Schrödinger kiscicái és a valóság keresése.* Akkord, 2004

Fordította: Abonyi Iván

Baudrillard, Jean: *Az utolsó előtti pillanat*. Magvető, 2000

Fordította: Tótfalusi Ágnes

Epsteijn, Mihail: *A posztmodern és Oroszország*. Európa, 2001

Fordította: Bagi Ibolya, Goretity József stb.

Ugyanakkor a többi fölhasznált munkáért is köszönettel tartozom a szerzőknek, akiknek jó része régtől fogva kedves ismerősöm – soraikon keresztül. Nos, igen, a könyv. Görögül *bübblosz*, miként szent könyvünk tanúsítja. Ugyanakkor csaknem szinonímájaként volt használatos az egyiptomi „sás” neve, a *pápiürosz*. Az eredeti egyiptomi szó: *pa-p-ouro* anynyit tesz 'ami a királyé'. Azaz: regáléről van szó. Innét, Egyiptomból terjedt el Szíriába, Palesztinába, Afrikába – magával hordva azt a magasztos megbecsülést, amiben a Nílus vidékén részesült mint az írott szó hordozója. Márpedig az írás az a szingularitás – hadd használjam Baudrillard metaforáját – amely új kozmoszá tágulhat.

EGYÉB FÖLHASZNÁLT IRODALOM:

ALLÉGRE, Calude: *Bevezetés a természettörténetbe*. Európa, 1994. Fordította: Bognár Zsuzsa

BATAILLE, Georges: *Az erotika*. Nagyvilág, 2001. Fordította: Dusnoki Katalin

DIAMOND, Jared: *A harmadik csimpánz*. Typotex, 2009. Fordította: Győrvári Borbála

GREENE, Brian: *A kozmosz szövedéke*. Akkord, 2011. Fordította: Koronczay Dávid...

GRIBBIN, John: *Kozmikus körforgás*. Akkord, 2007. Fordította: dr. Both Előd

GROYS, Boris: *Az utópia természetrajza*. Kijárat, 1997. Fordította: Sebők Zoltán.

JACOB, François: *A lehetséges és a tényleges valóság*. Európa, 1986. Fordította: Szilágyi Tibor

KAKU Michio: *Hipertér*. Akkord, 2006. Fordította: Egry Győző, Sallay Zoltán

Párhuzamos világok. Akkord, 2009. Fordította: Csizmadia Szilárd

MALLAS, John H. – KREIMER, Evered: *A Messier-album*. Gondolat, 1985. Fordította:

Kun Mária

ROSZAK, Theodore: *Az információ kultusza*. Európa, 1990. Fordította: Gieler György

SEMERANO, Giovanni: *Le origini della cultura europea*. *Dizionario etimologici*. Firenze, 1994.

THOMAS, Lewis: *Hány élete van egy sejtnek?* Európa, 1988. Fordította: Szilágyi Tibor

VIRILIO, Paul – LOTRINGER, Sylvère: *Tiszta háború*. Balassi, 1993. Fordította: Bánki

Dezső